

УДК 37.015.3+159.922.7

БУЛІНГ У ПІДЛІТКОВИХ ШКІЛЬНИХ КОЛЕКТИВАХ

Стремецька Вікторія Олександрівна

м.Миколаїв

Алексєєнко Ганна Олександрівна

м.Миколаїв

У статті приділено увагу аналізу теоретичних поглядів на явище булінгу, зокрема наведено ознаки, характеристики учасників булінгу тощо. Простежено ступінь поширеності булінгу у західних країнах та в Україні, зокрема наведені результати авторського дослідження. Приділено увагу зарубіжним технологіям профілактики та протидії булінгу.

Ключові слова: булінг, школа, підлітки, кривдник, жертва, спостерігач булінгу.

Протягом багатьох років привертає увагу проблема насильства і агресії серед підлітків. Масштаб цих явищ не перестає дивувати. Британські вчені дали цьому явищу визначення "булінг". На жаль, у XXI столітті це явище набуло особливої актуальності. Однак, незважаючи на крайню значимість проблеми булінгу, у вітчизняній науковій літературі вона залишається мало дослідженою. Отже, ця проблема є актуальною як в практичному, так і в теоретичному відношеннях.

Перші закордонні публікації на тему шкільного цькування з'явилися ще в 1905 р. Перші систематичні дослідження проблеми булінгу належать скандинавським вченим, серед яких: Д.Олвеус, А.Пікас, Е.Роланд, П.Хайнеманн. Згодом інтерес до проблеми булінгу виник у Великобританії. Серед британських дослідників слід відзначити Д.Лейна, Е.Мунте, В.Ортона, Д.Таттума. Аналіз британської педагогічної літератури показав, що багато досліджень британських вчених присвячено проблемі булінгу у молодшій і старшій середній школі. Його вивчали Н.Данкансон, П. Махоні, П.Рандолл, Дж.Салісбері та інші. У США особливу увагу до булінгу почали виявляти на початку 90-х років XX ст. [4, с.160].

Щодо нашої країни, то проблема булінгу лише починає розроблятися. Заслужують на увагу праці О.Барліт, А.Барліт О.Л.Глазман, А.Король, Л.Лушпай, та інших, хоча слід зазначити, що вітчизняні дослідження ґрунтуються на закордонних розробках теорії булінгу.

Булінг – це соціальне явище, розповсюджене сьогодні не лише в Україні, але і в США, Канаді, Росії, Японії, Індії та майже всіх країнах Європи. Існують різні підходи до визначення поняття "булінг". Британські дослідники Д.Лейн та Е.Міллер визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження, фізичного або психічного, з боку індивіда або групи по відношенню до іншого індивіда, який не здатен себе захистити в даній ситуації [7]. Булінг ("bullying", від англ. "bully" — хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування; цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи по відношенню до іншої дитини або інших дітей [1, с. 44].

Отже, булінг виявляється через різні акти фізичного або психологічного насильства та утисків, пережитих дітьми, з боку інших дітей. По відношенню до одних дітей – це систематичні глузування, що відображають якісь особливості зовнішнього вигляду або особистості потерпілих. По відношенню до інших – псування їх особистих речей, заштовхування під парту, вимагання грошей. Щодо третіх він виявляється у відвертих знущаннях, що принижують почуття людської гідності. Булінг – це соціальне явище, властиве переважно організованим дитячим колективам, в першу чергу, школі.

Л.Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи [10, с.12]. Дослідниця виділяє сім ознак булінгу:

1) емоційне приниження, що включає вербальні і невербаль-

ні способи вираження;

2) продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду;

3) непривільна і недовірлива поведінка;

4) втручання у приватне життя людини;

5) погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія;

6) намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події;

7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [10, с.12-13].

У процесі булінгу традиційно виділяють кривдника (агресора), жертву (аутсайдера) та спостерігачів. Кривдник (агресор) – це людина, котра чинить насильство [9, с.3]. В.В.Гончаров викремлює три основні варіанти (типи) виявів дитячої агресії та жорстокості.

Першим є імпульсивно-демонстративний тип. У такої дитини головна мета – продемонструвати себе, звернути на себе увагу. Підлітки ігнорують норми та правила поведінки, але їхні ворожі дії є імпульсивними і швидко змінюються на товариські. Такі діти мають досить невисокий статус у групі однолітків. Їхня загострена потреба в увазі й визнанні не може реалізуватися через традиційні форми спілкування, тому як засіб самоствердження й самовираження вони використовують агресивні дії.

Другим є нормативно-інструментальний тип. Сюди належать діти, які використовують агресію як норму поведінки у спілкуванні з однолітками. Насильницькі дії виступають засобом досягнення мети. Діяльність цих підлітків вирізняється цілеспрямованістю. При цьому вони завжди прагнуть лідерських позицій, підкорюючи та пригнічуючи інших. Як правило, їхня фізична агресія не вирізняється особливою жорстокістю. У конфліктних ситуаціях вони ігнорують переживання й образи однолітків, орієнтуючись на свої бажання.

Наступним є цілеспрямовано-ворожий тип. До цієї групи належать підлітки, для яких насильство, завдання шкоди іншому є метою агресивної дії. Вони переживають насолоду від дії, що завдає болю і приниження іншим. Вони застосовують грубий фізичний вплив, що вирізняється особливою жорстокістю, холоднокровністю. Найбільш характерною для цих дітей є мстивість і злопам'ятство. Діти, які мають виражену ворожу destructивність, зазвичай вирізняються низьким інтелектом або страждають на психічні розлади. Підліткові акти вандалізму й жорстокості, як правило, здійснюються групою. Разом вчинені антисоціальні дії посилюють відчуття групової солідарності, що доходить у момент дії до стану ейфорії. І коли все минає, самі підлітки не можуть пояснити своїх дій [5, с.61].

Норвезький психолог Д.Олвеус визначив типові риси учнів, схильних до булінгу: вони відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвали та агресивні у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв [6, с.85].

Жертвою може стати будь-яка дитина, але зазвичай для цього обирають того, хто слабший або якийсь відрізняється від інших. Найчастіше жертвами булінгу стають діти, що мають певні фізичні вади, якісь недоліки, особливості зовнішності, поведінки, несформовані соціальні навички, низький інтелект, труднощі в навчанні [8, с.43].

Типові жертви булінгу також мають свої характерні риси: вони полохливі, вразливі, замкнені й сором'язливі; вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасливі й мають низьку самооцінку; вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників ду-

мають про самогубство; вони часто не мають жодного близького друга та успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками; якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників [8, с.43].

Булінг, тобто знущання дітей над дітьми, поширений в Америці, європейських та інших країнах (дослідження проводились в Норвегії, Англії, Ірландії, Нідерландах, Португалії, Австралії, Японії, Бразилії, Канаді), хоча згідно з дослідженнями, найчастіше він відбувається саме в американських школах. Так, наприклад, 86% дітей Сполучених Штатів у віці 12-15 років зазначили, що з них знущалися або дражнилися в школі. Австралійські дослідження показують, що 5-10% учнів залишаються вдома задля уникнення булінгу [11].

Згідно з результатами анкетування, проведеного Міністерством юстиції України, приниження у школі зазнавало 45% опитаних дітей у Закарпатській області, половина опитаних школярів Київської області, і більше половини юних одеситів були свідками чи жертвами булінгу в школі. Серед чернівецьких школярів морального приниження хоч раз у житті зазнавали 48% учнів; фізичного кривдження – 27%; нападу з боку групи – 14%; пограбування – 12%; сексуальної загрози – 8% опитаних [2].

Автором статті (Г.Алексєєнко) було проведено дослідження серед восьмикласників в одній з Миколаївських шкіл, яке показало наступні результати: 13% опитаних вважають, що насильство в школі відсутнє, 33% відповіли, що насильство спостерігається дуже рідко в їх школі, 27% відповіли, що насильство в школі має середню поширеність, 27% вважають, що насильство дуже поширене. 86% підлітків зазначили, що спостерігали явище булінгу в школі. Переважна більшість опитаних зіштовхувалась із словесними приниженнями, образами, глузуванням, використанням прізвиськ – 38%, 32% опитаних спостерігали побиття, ляпаси, штовхання, 30% спостерігали словесні натяки сексуального характеру.

На запитання “Де, на Ваш погляд, підлітки найчастіше стикаються з проявами булінгу?” були отримані наступні відповіді: 11% респондентів вважають, що найчастіше підлітки зазнають насильства по дорозі до школи, 37% назвали місцем насильства вулицю біля школи, 42% – шкільний коридор, 5% – шкільний туалет, 5% – шкільну їдальню.

За даними 25% респондентів найчастіше агресорами є однолітки, 21% дітей сказали, що це група однолітків, по 32% – старшокласник та група старшокласників. 58% респондентів зазначили, що найчастіше агресорами є хлопці, 42% учнів відповіли, що агресорами є дівчата. Жертвами шкільного насильства, за отриманими даними, в 68% випадків є хлопці, 32% – дівчата.

За отриманими результатами, педагоги по-різному реагують на випадки булінгу: 53% школярів відповіли, що педагоги вимагають припинення сварок, приниження; 33% підлітків вважають, що педагоги не звертають уваги на такі випадки; 14% підлітків вважають, що педагоги покладають вирішення проблеми на самих учнів, не втручаючись в їх стосунки. 37% учнів вважають ефективними такі заходи з попередження явища булінгу як бесіди класного керівника з учнями; 26% – залучення шкільного психолога; 32% – залучення працівників правоохоронних органів; 5% – заходи із залученням фахівців громадських організацій.

За кордоном на профілактичну роботу з попередження булінгу звертається багато уваги. Зарубіжні дослідники прагнуть не лише виявити типи та фактори булінгу, але і розробити програми їх запобігання та подолання наслідків. Більшість таких програм мають системний профілактично-корекційний характер. Однією з найбільш відомих антибулінгових програм є програма Д. Олвеуса (Olweus Bullying Prevention Program, OBPP), що містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу в школі. Вона успішно застосовувалась в Норвегії, де їй з 2001 р. надано статус пріоритетної загальнонаціональної програми. Практика довела: при використанні цієї програми можна знизити кількість жертв і число переслідувачів на 30-50%, а крім того, зменшити кількість підліткових злочинів на кшталт злодійства, крадіжок, розбою, зґвалтувань [1, с.45].

Реалізація цієї програми охоплює три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний [11]. Основними компонентами програми на першому рівні є: формування у закладі освіти відповідної координаційної групи (комітету), чия діяльність спрямовується на узгодження дій всіх учасників навчально-виховного процесу; проведення анонімних психодіагностичних досліджень серед учнів з метою моніторингу симптомів, особливостей та причин булінгу (для цього Д.Олвеус розробив та стандартизував авторську психодіагностичну методичку OBVQ – Olweus Bully/Victim Questionnaire) [7]; проведення навчальних тренінгів для шкільного персоналу для його ознайомлення з сутністю проблеми та методами її вирішення; організація групових дискусій працівників шкіл з метою обговорення питань, що стосуються програми; організація та розвиток системи супервізорства; впровадження в шкільне життя норм, що виключають толерантне ставлення до булінгу та інших форм насильства тощо.

На другому (класному) рівні передбачається: впровадження норм нульової терпимості до булінгу; проведення регулярних зустрічей з учнями класу та їх батьками. Третій рівень програми передбачає різні форми індивідуальної роботи з учнями, які вступають у ролі жертв та переслідувачів, а також з їх батьками. Результати експериментальної апробації цієї програми показали її ефективність не лише в Норвегії, але й в інших країнах, зокрема в Німеччині, Великій Британії, США. За даними її автора, ці результати мають комплексний характер і полягають:

- а) у зменшенні випадків булінгу (на 50% та більше);
- б) у зменшенні інших форм девіантної поведінки серед учнів (прогули, вандалізм, крадіжки, вживання алкоголю);
- в) у поліпшенні соціально-психологічного клімату в закладах освіти.

За рішенням уряду Норвегії програма Д.Олвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова [11]. Експерти Центру з вивчення та превенції насильства Колорадського університету США визнали програму Д.Олвеуса однією з найефективніших програм подібного типу. Відтак вона стала однією з десяти базових програм превенції насильства серед молоді, які реалізуються в США на державному та регіональному рівнях.

У США досить успішно працює програма “Комплексна робота з профілактики булінгу в школах” [4]. Безсумнівно, в реалізації цих програм ключову роль відіграє уряд країни, що проповідує антибулінгову політику в освіті. Наприклад, Президент США, Барак Обама напередодні Конференції з боротьби з булінгом, яка пройшла в Білому домі 10 березня 2011 року, опублікував в соціальній мережі Facebook відеозвернення до американців із закликом до боротьби з булінгом [3]. В Україні антибулінгові програми спостерігали у діяльності деяких центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

З вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку одного чи більше інших учнів. Проблема булінгу перебуває в центрі уваги вивчення багатьох дослідників. Грунтовні розробки проблеми здійснювались зарубіжними дослідниками, серед яких Д.Лейн, А.Пікас, Д.Олвеус, Е.Роланд, П.Хайнеманн. У вітчизняних наукових дослідженнях ця проблема лише починає розроблятися. Виявлено, що булінг, за статистикою, є достатньо розповсюдженим явищем в шкільних підліткових колективах. Існує доволі чіткий поділ учасників булінгу на кривдника, жертву та спостерігачів, виділені характерні ознаки поведінки останніх. Однак необхідно продовжити ознайомлення педагогічних працівників, дітей та батьків з інформацією про форми і види булінгу та його наслідки, проводити системну роботу із створення безпечного освітнього середовища в навчальних закладах шляхом запровадження освітніх програм, спрямованих на розвиток у школярів навичок вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом. Важливим є залучення учнів до просвітницько-профілактичних заходів, проведення серед педагогів і учнів навчальних занять, тренінгів тощо. Проблема, піднята в статті, потребує подальшого ретельного дослідження.

Література та джерела

1. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / А.Ю.Барліт, О.О.Барліт // Горизонти освіти. – 2012. – №2. – С. 44-46.
2. Богуславська А. Насильство у школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933/> Загол. з екрану. Мова українська.
3. Булінг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%E4%F0%E4%F1%F2%E4> Загол. з екрану. Мова українська.
4. Глазман О.Л. Про психологічні особливості учасників булінга / Ольга Львовна Глазман // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 105. – С. 159-165.
5. Гончаров В.В. Жорстока поведінка в підлітковому середовищі / В.В.Гончаров // Соціальний педагог. – 2009. – №11. – С. 59-61.
6. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / Анна Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1-2. – 190 с.
7. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг) / Дэвид А.Лейн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psifeya.ru/wp-content/uploads/2014/02/Лейн_Д._Школьная-травля-буллинг-статья.doc Загол. з екрану. Мова російська.
8. Ліщинська О.А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: Методичні рекомендації / Олена Альбертівна Ліщинська. – Національна академія наук педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: "Міленіум", 2010. – 68 с.
9. Теслюк П. Насильство та жорстокість / Поліна Теслюк // Психолог (Шкільний світ). – 2011. – № 44(476). – С.3-5
10. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims / P.Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>– Загол. з екрану. – Мова англ.
11. Sampson Rana. Bullying in schools. Problem-oriented guides for police, Problem-oriented guide series, guide 12. — U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, 2008. — P. 49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=100711>– Загол. з екрану. – Мова англ.

В статье уделено внимание анализу теоретических взглядов на явление буллинга, в частности приведены признаки, характеристики участников буллинга и т.п. Прослежена степень распространенности буллинга в западных странах и в Украине, в частности приведены результаты авторского исследования. Уделено внимание зарубежным технологиям профилактики и противодействия буллингу.

Ключевые слова: буллинг, школа, подростки, обидчик, жертва, наблюдатель буллинга.

In the article the attention has been paid to the analysis of theoretical perspectives on the phenomenon of bullying, particularly bullying's features, characteristics of bullying's participants are given etc. the prevalence of bullying in the foreign countries and in Ukraine has been traced, particularly the results of the author's research have been shown. Attention has been paid to the foreign technologies of bullying's prevention and resistance.

Key words: bullying, school, teens, bullying's offender, bullying's victim, bullying's observer.